

УДК 1751(80)

Собецька Н. В.

МОВНІ СТЕРЕОТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті розглянуто особливості чоловічої й жіночої мови, представлені основні аспекти вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим урахуванням культурної традиції суспільства. Гендер розглядається як один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструюється соціальна ідентичність мовця; інтерес до неї спричинений загальною тенденцією лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема людського чинника в мові.

Ключові слова: мова, суспільство, стать, феміністська лінгвістика, комунікативна поведінка.

Собецькая Н. В. Речевые стереотипы гендерной идентичности (на материале украинского языка). – Статья.

В статье рассмотрены особенности мужской и женской речи, представлены основные аспекты изучения стратегий и тактик речевого поведения мужчин и женщин в различных коммуникативных ситуациях с обязательным учетом культурной традиции общества. Гендер рассматривается как один из параметров, с помощью которого в общении конструируется социальная идентичность говорящего; интерес к ней вызван общей тенденцией лингвистических наук к изучению социальных условий, при которых происходит коммуникация, в частности человеческого фактора в языке.

Ключевые слова: язык, общество, пол, феминистическая лингвистика, коммуникативное поведение.

Sobetska N. V. Language stereotypes of gender identity (based on Ukrainian language). – Article.

The article deals with the male and female language peculiarities, it reveals the main research aspects of strategies and tactics in verbal behavior of men and women in different communicative situations with the obvious consideration of the cultural traditions in the society. Gender in communication is observed as one of the parameters by which the social identity of the speaker is constructed. The interest to which is caused by the general trend of linguistic sciences to study social conditions under which communication takes place, including human factor in language.

Key words: language, society, sex, feminist linguistics, communicative behavior.

Належність людини до певної статі відіграє важливу роль у процесі формування особистості, на що впливає багато чинників, серед яких одне з чільних місць належить мові. Кожен народ має власний життєвий досвід, що закріпився в мові та культурі. Досвід кожного народу унікальний, унаслідок чого будь-яка мова має власну картину світу; мова несе певні відомості про навколишнє середовище, про його структуру й орієнтування в ньому.

Разом із засвоєнням мови в нашій підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, які реалізуються у відповідній ситуації. Суспільство приписує жінкам і чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання, і все це відбито в мові. У повсякденному спілкуванні ми не тільки говоримо, а й закріплюємо свої уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою, а також про те, як їм слід поводитися й розмовляти в суспільстві.

Мова, як відомо, не лише відбиває та відтворює зміни в суспільстві, а й здатна впливати на ці зміни. Отже, нашою метою є показати те, як мова репрезентує чоловіків і жінок, яке значення має під час впливу на формування ставлення в суспільстві до обох статей і на усталення стереотипів. Великою мірою через мову діти визначають стиль поведінки представників своєї статі та формують ставлення до протилежної статі. Інтерес до вивчення гендерних аспектів мови й мовлення зумовлений, з одного боку, посиленням феміністського руху, а з іншого – загальною тенденцією

лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема людського чинника в мові.

Загалом найбільш перспективним і обґрунтованим напрямом вивчення особливостей чоловічої й жіночої мови нині вважається вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим урахуванням культурної традиції суспільства, що й обумовлює актуальність нашої розвідки.

Останнім часом роль гендерного чинника вважається досить радикальною. Гендер розглядається як один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструюється соціальна ідентичність мовця. Як правило, він взаємодіє з іншими параметрами (статусом, віком, соціальною групою і т. п.). У науці поки що не склалися єдиної концепції дослідження гендеру в комунікації. До визначних досліджень проблем взаємодії гендеру та дискурсу належать праці таких учених, як Р. Лакофф, Д. Таннен, Р. Водак, Дж. Вуд та ін.

Гендерна проблематика в мовознавстві розглядається в кількох аспектах: як чоловік і жінка зображені в мові та чи є відмінності в їхньому мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці. Асиметрії мовної системи, глибинні гендерні стереотипи відбиті також у фразеології. Саме фразеологія нав'язує носіям мови готові матриці для оцінювання жіночих чи чоловічих якостей і саме в ній відбитий дос-

від патріархального суспільства, яке упосліджує жінку й відводить їй другорядні ролі. Підбір прислів'їв і приказок, які змальовують жінку нерозумною, недалекою, беспорядною, які негативно оцінюють жіночі якості (ініціативність, непступливість, цілеспрямованість), що їх маркують як позитивні стосовно чоловічої статі, можна знайти в кожному фразеологічному словнику.

Так само фразеологія нав'язує певні стереотипи чоловічої поведінки, і порушення жорсткої межі маскуліності / фемінінності, «ожіночнення» завжди оцінюється вкрай негативно. Ще відвертіший щодо гендерної дискримінації сленг, який твориться переважно в чоловічих одностатевих групах (військо, табір, ув'язнення, закриті навчально-виховні заклади тощо).

Питання співвідношення мови та гендеру привернули увагу дослідників у 70-х роках ХХ століття. Саме тоді виник новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ і уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї. Представниці феміністського руху також відзначили, що часто дослідники (майже винятково чоловіки), розглядаючи різні аспекти суспільного життя, вивчали насамперед чоловіків і часто просто не помічали жінок. Це пов'язане передусім із патріархальним устроєм багатьох суспільств. Тому не дивно, що перші дослідники-антропологі, які теж були чоловіками, не вважали жінок за рівних собі й вартими уваги об'єктами досліджень. Сучасні гендерні дослідження здійснюються в межах нового напрямку, що дістав назву феміністської лінгвістики або феміністської критики мови. Саме представниці цього напрямку привернули увагу до андроцентричного характеру попередніх лінгвістичних досліджень. Представниці феміністської лінгвістики також указали на те, що жінки й чоловіки зображені в мові неоднаково: жінка або взагалі «замовчується», або зображується другорядною й залежною від чоловіка.

Дослідники, які прагнули з'ясувати, чи існують розбіжності в мовленні жінок і чоловіків, не дійшли одностайної думки: одні вважають, що суттєвих відмінностей немає, тоді як інші твердять, що чоловік і жінка розмовляють різними мовами. До других належить Дебора Таннен, авторка праць «Це не те, що я хотіла сказати!» і «Ти просто не розумієш: жінки та чоловіки в спілкуванні», яка зазначає, що чоловіки й жінки належать до різних мовленнєвих спільнот. На її думку, у них не лише різні стилі спілкування, а й різні комунікативні цілі: жінки спілкуються, щоб зблизитися, поліпшити особистісні стосунки, а чоловіки – заради самоствердження та закріплення свого авторите-

ту [3, с. 48]. Саме тому спілкування статей може нагадувати спілкування людей з інших країн і часто призводить до непорозуміння. Дебора Таннен вважає, що так само, як люди з різних країн розмовляють різними мовами, жінки й чоловіки розмовляють різними гендерлектами, що й обумовило актуальність нашого дискурсу.

Уже згадувана Робін Лакофф теж вважає, що мовлення жінок значно відрізняється від чоловічого. Головними відмінностями вважаються такі: жінки частіше за чоловіків уживають висхідну інтонацію у стверджувальних реченнях, використовують запитально-стверджувальні речення (наприклад, «Гарна погода, чи не так?»), що свідчить про їхню невпевненість у собі та неспроможність сформулювати власну думку. Дослідниця стверджує, що жінки вживають так звані «порожні» слова для того, щоб висловити почуття (наприклад, «чудовий», «гарний»), використовують інші типово «жіночі» слова, зокрема, численні відтінки кольорів, частіше використовують емфазу, а також частіше за чоловіків ухиляються від прямої відповіді на запитання. Ознаками «жіночого» мовлення є також увічливість і гіперкоректність.

Інша дослідниця, Сьюзан Ромейн, вважає парадоксальним те, що мовлення жінок, яке є більш наближеним до стандарту та престижної норми, ніж чоловіче, вважається другорядним, тоді як мовлення чоловіків цінується набагато більше лише тому, що в них більше влади. С. Ромейн не погоджується з думкою Р. Лакофф стосовно того, що мовлення жінок значно відрізняється від чоловічого. Зокрема, вона наводить дані досліджень, які показали, що в середньому жінки й чоловіки використовують приблизно однакову кількість розділових запитань. Крім того, С. Ромейн вважає, що при аналізі жіночого мовлення трапляються певні упередження проти жінок. Наприклад, якщо запитально-стверджувальне речення використовує жінка, це вважається свідченням невпевненості. А коли висхідну інтонацію замість низхідної використовує чоловік, його, на відміну від жінки, не вважають невпевненим, а лише ввічливим і тактовним.

Інші дослідження мовлення жінок і чоловіків спростовують твердження про наявність якоїсь особливої «жіночої» або «чоловічої» мови. Зокрема, було виявлено, що на особливості їхнього мовлення впливають передусім різноманітні соціальні чинники, наприклад, сфера спілкування, соціальний статус мовців, їхній рівень освіти. Також вважають, що контекст спілкування (хто говорить, кому говорить, з якою метою) значно більше впливає на особливості мовлення учасників спілкування, ніж їхня стать. Проте ці дослідження підтвердили попередні спостереження, що мовлення жінок правильніше за чоловіче та більш наближене до мовних стандартів.

Дослідження комунікативної поведінки чоловіків і жінок не виявили суттєвих розбіжностей у спілкуванні між представниками двох статей. Можна стверджувати, що особливості спілкування як жінок, так і чоловіків суттєво залежать від ситуації спілкування, зокрема від статі співрозмовників, а також від теми розмови. Інші дослідження комунікації між статями (Н. Хенлі) виявили, що чоловіки розмовляють більше за жінок, бо мають більше можливостей висловити власну думку, зокрема під час ділових зустрічей, переговорів. Чоловіки перебивають жінок частіше, а також їм краще за жінок удається спрямовувати розмову в бажаному напрямку. Крім того, було помічено (С. Мак'Конел-Гінет), що коли говорить чоловік, його слухають уважніше як чоловіки, так і жінки, ніж мовця-жінку.

Дослідження комунікації всередині одностатевих груп виявили, що жінки розмовляють між собою більше, ніж чоловіки. Темою розмов жінок і чоловіків стають різні речі: якщо чоловіки говорять переважно про роботу, спорт та інші види спільної діяльності, жінки обговорюють проблеми персонального характеру. Також жінки, на відміну від чоловіків, менше говорять про себе, розмови жінок динамічніші за чоловічі. І хоча жінки перебивають одна одну частіше, ніж чоловіки, це робиться для того, щоб підтвердити згоду з поглядом співрозмовниці, висловити співчуття або закінчити за неї фразу, коли вона не може підібрати вдалого слова.

Ураховуючи результати наведених та інших досліджень, можна зробити висновок про те, що немає значних відмінностей у мовленні жінок і чоловіків, так само, як не існує окремої «жіночої» чи «чоловічої» мови. Чоловік або жінка говорять саме так, а не інакше, залежно від обговорюваної теми, а також від ситуації, в якій відбувається спілкування.

Інший напрям мовно-гендерних досліджень пов'язаний із презентацією статей у мові. Увагу до цього аспекту привернули представниці феміністської лінгвістики. Вони заважили, що жінка й чоловік представлені в мові неоднаково: чоловік зображений головним і важливішим у мові, а жінка – другорядною та менш вагомою за чоловіка. Дослідниці також звернули увагу на те, що мова часто відбиває світ із «чоловічої» позиції, і жінка часто залишається «невидимою» в мові. А коли жінка стає «видимою», це робиться лише для того, щоб підкреслити її другорядний статус і залежність від чоловіка. Це явище дістало назву гендерних упереджень, андроцентризму або мовного сексизму [2, с. 57].

Сексизм – дискримінація за статтю, це орієнтація, яка ставить у несприятливі умови одну статтю відносно іншої. Сексизм знаходиться на одному щаблі з іншими видами дискримінації: дискримі-

нацією за етнічними ознаками (расизм), дискримінацією за сексуальною орієнтацією (гетеросексизм), за віковою категорією, за зовнішністю. Мовний сексизм – це дискримінація за статтю в мові. Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте мовний сексизм може бути спрямований також на чоловіків. Однак жінки стають жертвами мовного сексизму набагато частіше за чоловіків.

Сексизм може існувати в мові як на рівні слова, вислову, речення, так і на рівні всього дискурсу. Найпоширенішими прикладами мовного сексизму є гендерні стереотипи, асиметрії у використанні паралельних висловів стосовно чоловіків і жінок, а також «невидимість» жінок у мові. Безперечно, жінки й чоловіки неоднаково зображені в різних мовах світу, так само, як неоднаковим є їхнє становище в різних країнах. Проте численні дослідження на матеріалі різних мов виявили наявність спільних рис зображення статей, які Енн Павелз узагальнила в книзі «Жінки, що змінюють мову». Серед цих рис можна навести такі:

- зображення чоловіка як норми, а жінки – як відхилення від неї, прикладом чого є використання так званих родових іменників, що начебто означають і чоловіка, і жінку водночас, проте форма яких збігається з формою граматичного чоловічого роду;

- жінка робиться «невидимою» в мові. Якщо ж вона стає «видимою», її видимість має асиметричний характер: жінку часто роблять «видимою» лише для того, щоб підкреслити її відхилення від норми, тобто підкреслити чоловіка;

- лексичні та граматичні форми жіночого роду залежать і часто утворюються від форм чоловічого роду;

- мовне зображення жінок і чоловіків має стереотипний характер: жінок переважно зображують як сексуальних, а чоловіків – як раціональних істот [1, с. 197].

До прикладів мовного сексизму передусім відносять так звані родові іменники та займенники. Про використання слів у родовому значенні говорять, коли вони не стосуються якоїсь конкретної статі, а означають жінку й чоловіка водночас. Проте всі ці слова збігаються за формою зі словами чоловічого роду. Зокрема, в реченні «До мене підійшов студент із мого курсу» іменник чоловічого роду «студент» означає особу чоловічої статі, що навчається в університеті. Проте в реченні «Кожен студент має пишатися тим, що навчається в цьому університеті» іменник чоловічого роду «студент» не означає конкретну особу чоловічої статі, а стосується всіх студентів, як чоловічої, так і жіночої статей. Проте через використання слова чоловічого роду ми сприймаємо речення як таке, що стосується лише чоловіків. Рацію мають ті, хто вважає, що одне слово не може в одному випадку

означати лише чоловіка, а в іншому – і чоловіка, і жінку. Щодня ми чуємо від інших або вживаємо такі слова, як «громадянин», «пасажир», «перехожий», «виборець», які не називають жінок. Те саме відбувається, коли використовують займенник чоловічого роду «він» і його похідні для позначення людини взагалі. Таке використання слів (переважно іменників і займенників) чоловічого роду для позначення людини незалежно від статі призводить до того, що жінки зникають із мовного простору, стають «непомітними» в мові. Крім того, численні дослідження, метою яких було визначити, в якому значенні сприймають родові іменники та займенники читачі / слухачі, виявили, що ці слова не сприймаються як такі, що водночас позначають обидві статі, а лише як такі, що стосуються чоловіка.

Іншою ознакою мовного сексизму є так звані лексичні лакуни. Про них говорять тоді, коли для позначення професії, яку можуть мати як чоловіки, так і жінки, існує лише форма чоловічого (або жіночого) роду, а відповідної форми жіночого (або чоловічого) роду немає. Іншими прикладами є назви посад, наукових ступенів, звань. Зокрема, у багатьох мовах назви професій існують лише у формі чоловічого роду. Це насамперед стосується престижних професій і посад, які протягом тривалого часу були недосяжними (а деякі й досі залишаються такими) для жінок: юрист, хірург, директор, менеджер, професор, депутат, міністр, президент. Попри те, що сьогодні жінки також опановують ці професії та посідають усе вищі посади, через використання лише форм чоловічого роду вони й надалі залишаються непомітними в мові. І хоча ці слова не є гендерно маркованими (тобто не означають лише чоловіка або жінку), їх сприймають як такі, що стосуються насамперед чоловіків. Переконаливим доказом цього є тенденція додатково вказувати на те, що йдеться саме про жінку, зокрема додавати до назви професії слово «жінка»: жінка-бухгалтер, жінка-юрист тощо. Цікаво, що навіть у тих сферах, де значну (а інколи навіть переважну) частину працівників становлять жінки, їх називають за допомогою слів чоловічого роду – викладач, бухгалтер, модельєр, стиліст, дизайнер, повар тощо. З іншого боку, деякі назви неprestижних і малооплачуваних професій існують лише у формі жіночого роду: педикюрша, манікюрниця, покоївка.

Іноді назва професії має форми чоловічого й жіночого родів, але ці слова мають різне семантичне значення, наприклад: *акушерка* – жінка із середньою медичною освітою, що має право самостійно надавати медичну допомогу при пологах; *акушер* – лікар-фахівець з акушерства; *друкарка* – жінка, що друкує на друкарській машинці; *друкар* – фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва, той, хто працює в друкарні. Ті

ж назви професій, що мають як форми чоловічого, так і жіночого роду (хоча б у розмовній мові), насправді несуть різну конотацію: як правило, форми жіночого роду мають знижене стилістичне значення та сприймаються інакше, ніж відповідне слово чоловічого роду. Саме через те, що з часом форми жіночого роду набувають негативного значення, у багатьох країнах світу спостерігається зворотний процес – жінки, які прагнули, щоб їх називали поетесами, письменницями, авторками, тепер бажають, щоб їх знову називали «чоловічими» словами – поет, письменник, автор. Своє рішення жінки пояснюють тим, що коли жінку називають гарною поетесою, то мають на увазі, що вона талановита серед інших поетес. А коли говорять, що жінка – талановитий поет, відзначають її талант серед усіх поетів – як жінок, так і чоловіків. Так звана семантична асиметрія спостерігається не лише в назвах професій. Багато слів, що мають паралельні форми чоловічого та жіночого роду, насправді різні за значенням. У таких парах слів форма чоловічого роду має позитивне або нейтральне значення, а форма жіночого роду з часом зазнає пейорації (зниження) значення. Наприклад, іменник чоловічого роду «професіонал» має позитивне значення, тоді як відповідний іменник жіночого роду «професіоналка» в багатьох мовах означає повію. Неоднаково тлумачаться інші пари слів: майстер (фахівець високого класу) та майстриня (жінка, що займається народним ремеслом (вишиванням, плетінням тощо)).

У багатьох мовах спостерігаємо лексичні лакуни (немає форм жіночого роду) і морфологічну асиметрію (утворення форм жіночого роду від форм чоловічого); це свідчить про те, що форма чоловічого роду є первинною, а форма жіночого – вторинною й залежною від неї. Навіть коли форми жіночого та чоловічого родів начебто є рівноправними, у парах таких слів форма чоловічого роду майже без винятку передує формі жіночого роду, а отже, вважається головнішою за неї (наприклад, *він і вона, чоловік і жінка, батько й мати, хлопець і дівчина, Адам і Єва, король і королева*).

Сексизм також спостерігається в тлумаченнях слів: часто жінок визначають через їхні біологічні характеристики або стосунки з чоловіками. Наприклад, слово «*дівчина*» тлумачиться в тритомному словнику української мови як «незаміжня молода особа жіночої статі», а слово *хлопець* – «дитина чоловічої статі або підліток». Як бачимо, жінку визначають через її стосунки з чоловіком (у цьому прикладі зазначено сімейний статус), тоді як визначення чоловіка не потребує посилання на його стосунки з жінкою.

Ці тлумачення слів є прикладами стереотипного зображення статей. Зокрема, вважають, що чоловіки повинні бути сильними, мужніми, сміливими, жінки – добрими, ніжними, гарними.

Таке стереотипне бачення статей закріплюється в мові. Поширеними стереотипами є зображення чоловіків активними, логічними, серйозними, виваженими, а жінок – пасивними, емоційними, імпульсивними, нерациональними. Ці стереотипи застосовуються в багатьох висловах стосовно якостей жінок і чоловіків. Проте згадані якості можуть бути однаковою мірою притаманні як жінкам, так і чоловікам, це індивідуальні риси, а не ознаки конкретної статі.

Прикладами стереотипного зображення жінок і чоловіків є вислови на зразок «жіноча логіка» (що швидше вказує на брак логіки), «жіноче щастя» (мати чоловіка й дітей), «жіночі балачки» (несерйозні розмови), у той час як відповідних висловів про чоловіків або немає (скажімо, не існує вислову «чоловіче щастя»), або вони мають позитивне стилістичне значення, наприклад, «чоловіча розмова» (серйозна розмова).

Мова також відбиває традиційний розподіл діяльності чоловіків і жінок. Жінки традиційно асоціюються з хатнім господарством, дітьми, тобто приватною сферою, чоловіки – з бізнесом, кар'єрою, тобто публічною сферою. Саме цим пояснюється той факт, що багато слів, пов'язаних із публічною сферою, – чоловічого роду, а з приватною – жіночого (домогосподарка, хатня робітниця). Попри те, що вже минули часи, коли лише чоловіки заробляли на хліб, а жінки були берегинями домашнього вогнища, ці стереотипи збереглися в мові.

Інша тенденція стереотипного зображення статей полягає в зображенні жінок лише як дружин, матерів, які протягом усього життя залежать від чоловіків (батьків, подружжя). Зокрема, в англійській мові й досі збереглася традиція називати заміжню жінку ім'ям її чоловіка (наприклад, місіс Джон Сміт). Іншим прикладом є асиметричне звернення до подружжя: титул чоловіка вказує на його професійні здобутки, а титул жінки – на сі-

мейний стан («шановні доктор і місіс Робертс»). Іншою сексистською практикою вважають традицію, коли жінка під час шлюбу бере прізвище свого чоловіка. У результаті цього жінка, особливо якщо вона має певні здобутки в професійній сфері, якоюсь мірою втрачає їх, оскільки через нове ім'я її перестають асоціювати із цими здобутками. Через те, що жінки змінюють прізвище, важко дослідити їхнє коріння – родовід, також зникає видима асоціація жінок із відомими пращурами.

Деякі мови мають подвійні стандарти щодо форм звертання до жінок і чоловіків. В окремих мовах поряд з однією формою чоловічого роду (наприклад, англ. «містер», ісп. «сеньйор»), яка не зазначає сімейного стану чоловіка, існують дві паралельні форми жіночого роду, одна з яких використовується при зверненні до незаміжньої дівчини (англ. «міс», ісп. «сеньйорита»), а інша – до заміжньої жінки (англ. «місіс», ісп. «сеньйора»). Проте в цій сфері вже відбулися певні зміни: задля уникнення асиметричності в зверненні до жінок і чоловіків в англійській мові було впроваджено слово «міз», яке не вказує на сімейний стан жінки. Мова також відбиває подвійний стандарт щодо поведінки жінок і чоловіків, зокрема сексуальної. Наприклад, сексуально активного чоловіка називають «мачо», «донжуан» (і ці слова вважаються компліментами), тоді як сексуально активну або навіть «не так» одягнену жінку називають повією, що важко назвати позитивною оцінкою. Цікаво, що жіноча сексуальність майже завжди оцінюється негативно: якщо, на думку чоловіків, її замало, жінку називають чоловікоподібною, фригідною, холодною, а якщо її забагато, то використовують згадані вище слова. Чоловіча ж сексуальність зазнає критики переважно в двох випадках – якщо чоловік не спроможний виконувати вищезазначену функцію або якщо він нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Література

1. Глосарій до українського видання Джудіт Баталер. Гендерний клопіт: фемінізм та підрив тожсамості. – К., 2003. – С. 197–217.
2. Кириліна А.В. Розвиток гендерних досліджень в лінгвістиці / О.В. Кириліна // Філологічні науки. – 1998. – № 2. – С. 51–58.
3. Tannen D. Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner undFraue aneinander vorbeireden. / D. Tannen. – Hamburg, 1991. – 164 s.